

УДК 94 (100)

АКТУАЛЬНІ УРОКИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

ВІДНЯНСЬКИЙ С. В.,
доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу всесвітньої історії
та міжнародних відносин Інституту
історії України НАН України

(Рецензія на монографію:
Дацків І. Б. Дипломатія
українських державних
утворень у захисті національних
інтересів. 1917–1923 рр.:
Монографія. – Тернопіль: Астон,
2009. – 520 с.)

У рецензії автор зазначає, що дана монографія містить докладну, науково обґрунтовану класифікацію архівних матеріалів, визначено ступінь їх повноти й достовірності. Рецензентом доведено, що Дацків І. Б. опрацював також значну кількість тогочасної преси, на сторінках якої міститься багато цінного фактичного матеріалу. Привертають увагу ґрунтовні висновки щодо ефективності української дипломатії дослідженого періоду на основі введення в науковий обіг нових історичних джерел. Ключові слова: зовнішня політика, незалежність, дипломатія, Україна, історія, директорія, дослідження, повстання, дипломатичні місії.

Розгорання складних процесів новітнього українського державотворення, зокрема непомірно довгий у часі пошук оптимальних концептуальних підходів до зовнішньої політики незалежної України ставить завдання ґрунтовного вивчення традицій та уроків дипломатичної діяльності самостійницьких урядів України, процесу формування зовнішньополітичних концепцій українських державних утворень на різних етапах історії. Особливо багатий і повчальний для сьогодення досвід дипломатичної боротьби на захист української державності накопичено в період національно-визвольних змагань українського народу у 1917-1923 рр., що заслуговує на увагу насамперед багатогранністю процесу українського державотворення та багатовекторною зовнішньополітичною активністю українських урядів.

Тому цілком закономірно останнім часом помітно поживався інтерес до історії української дипломатії зазначеного періоду: значно інтенсифікувалися пошук і опрацювання дослідниками різноманітної джерельної бази з даної тематики та ґрунтовне, всебічне висвітлення найважливіших її сторінок. Проте ще й досі бракує фахової літератури з історії дипломатичної служби України – як узагальнюючих праць, так й спеціальних монографічних досліджень, збірників документів,

енциклопедичних довідників, підручників тощо. Актуальним, зокрема, залишається вислів відомого українського історика, політолога, державного і громадського діяча І. Ф. Кураса: «Настав час предметно і періодично відтворювати історію дипломатичного життя України, публікувати змістовні й глибокі розвідки про діяльність творців зовнішньої державної політики, знайомити читацький загал з епістолярією відомих дипломатів, з ґрунтовними науково-теоретичними дослідженнями цієї важливої галузі міжнародних відносин» (Див.: Іван Курас. Українська дипломатія: історія і сьогодення // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Випуск другий. – К., 2002. – С. 7).

Тому поява нових публікацій у царині історії дипломатії України є помітною подією не лише для тих, хто професійно досліджує або вивчає її у рамках фахової підготовки, а й для широкого загалу громадськості, котрий цікавиться минулим свого народу, своєї держави, її місцем та роллю у міжнародному житті. Саме до таких праць належить монографія кандидата історичних наук Ігоря Богдановича Дацківа – багато в чому новаторська як за постановкою проблеми, так і за змістом та актуальністю порушених питань, вирішення яких має не тільки наукове, а й практичне значення.

Рецензована праця спирається насамперед на результати дослідження зовнішньополітичної діяльності Центральної Ради, Української Держави доби Гетьманату, Директорії УНР та Західно-Української Народної Республіки, а також на значну й оригінальну джерельну базу. Зокрема, історіографічну основу книги складають роботи різних поколінь істориків, політиків, публіцистів, які дослідник розділяє на кілька груп: творчий доробок найактивніших учасників Української революції та її провідників; українська емігрантська література; радянська історіографія; праці зарубіжних авторів; дослідження сучасних українських науковців. Разом з тим слід зазначити, що величезний пласт різноманітної за характером, змістом і науковою значимістю літератури з теми дослідження вимагав від автора монографії ґрунтовного критичного аналізу стану її наукової розробки. Особливо це стосується наукового доробку сучасної української історіографії, яка, як справедливо наголошує сам автор, «нараховує сотні томів і спричинилася до глибокого вивчення нових аспектів формування і діяльності і зовнішньополітичних відомств Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР і ЗУНР» (с. 33). На жаль, автор рецензованої монографії обмежився лише загальним оглядом праць сучасних українських істориків з теми дослідження, без їх предметного аналізу й наукової оцінки їх внеску в розробку проблем зовнішньополітичної діяльності українських урядів доби національно-визвольних змагань українського народу, що, на нашу думку, зменшує можливість у повній мірі оцінити наукову новизну проведеного ним дослідження.

Втім, це упущення автора монографії певною мірою компенсується опрацюванням і узагальненням ним значного обсягу конкретно-історичного, у тому числі архівного матеріалу. Зокрема, досконале володіння автором роботи методами джерелознавчого аналізу документів дозволило йому опрацювати широкий комплекс документальних матеріалів, значна частина яких вводиться в науковий обіг вперше. Монографія містить докладну, науково обґрунтовану класифікацію архівних матеріалів. У ній визначено ступінь їх повноти й достовірності, вказано на те, які принципово нові аспекти й положення досліджені автором в результаті введення у науковий обіг нових історичних джерел. Дацків І. Б. опрацював також значну кількість тогочасної преси, на сторінках якої міститься багато цінного фактичного матеріалу.

Запропонована структура праці є в цілому науково аргументованою і дозволяє виокремити вузлові питання досліджуваної теми. Практично усі розділи, а їх в книжці сім, носять проблемний характер, а їх дослідження й розкриття змісту відзначається досить високим ступенем новизни, оригінальним баченням, оцінкою багатьох історичних фактів. Зокрема, характерною особливістю висвітлення зовнішньополітичної діяльності усіх українських державних утворень з презентації України як незалежної держави на міжнародній арені є те, що вона подається автором у тісному взаємозв'язку з концепціями національного державного будівництва та розвитком геополітичної ситуації навколо України. Це чітко простежується і в ході аналізу формування національної дипломатії в добу Центральної Ради, особливостей виступу України на міжнародну арену й процесу підписання Брестського мирного договору з Центральними державами, і в ході розгляду здобутків дипломатії Гетьманату та основних напрямків дипломатії Директорії в боротьбі за незалежність Української Народної Республіки, і в ході з'ясування особливостей зовнішньої політики Західно-Української Народної Республіки та діяльності її дипломатії.

У кожному з проблемних розділів праці Дацків І. Б. обґрунтовує думку про важливу роль дипломатичних органів, оскільки саме вони сприяли реалізації основного завдання – створення сприятливих умов для захисту і збереження державної незалежності в розвитку взаємовідносин з міжнародним співтовариством. У питаннях становлення організаційних форм та напрямів взаємозв'язків дипломатії українських державних утворень з іншими державами автор притримується позиції, що двосторонні відносини служили ґрунтом для виникнення загальноукраїнських дипломатичних структур, сприяли вирішенню важливих суспільних питань.

Зокрема, автор зазначає, що з перших днів існування Центральної Ради перед її політичним проводом постали надзвичайно складні проблеми з розроблення концептуальних засад і основоположних

принципів майбутнього статусу України та програми реалізації внутрішньої та зовнішньої політики (с. 71). Далі наголошує, що одним із головних напрямів діяльності Центральної Ради стали заходи щодо встановлення перемир'я на фронтах і припинення Першої світової війни.

Дослідник справедливо стверджує, що саме в добу Центральної Ради закладалися основи української національної дипломатії, формувалися її перші інституції, тимчасові надзвичайні місії поступово реформувалися на постійні дипломатичні представництва. За цей період опрацьовано чисельні законодавчі акти, якими практично керувалися дипломатичні служби Української держави та Директорії УНР, визначено стратегічні напрями розбудови відомства та його складових, створено умови для розгортання міжнародної співпраці в інтересах України (с. 124-125). А перший досвід практичної діяльності молода українська дипломатія отримала в жорсткому протистоянні з Тимчасовим урядом та Раднаркомом і у спробах знайти порозуміння з Антантою для визнання української державності й забезпечення її суверенітету.

Дослідження діяльності зовнішньополітичного відомства та дипломатичного корпусу Центральної Ради дозволило автору зробити важливий висновок: опинившись перед прямою загрозою втрати незалежності внаслідок агресії з боку більшовицької Росії, не отримавши гарантій з боку країн Антанти, симпатії до якої серед проводу України були досить вагомими, Українська Народна Республіка змушена була шукати миру та військово-політичної підтримки у держав Центрального блоку, що дозволило їй зайняти на певний час гідне місце на міжнародній арені, здобути визнання суб'єкта міжнародного права.

Автор монографії, загалом позитивно оцінюючи Брестський мир, відзначає, що мирний договір між УНР і Четверним союзом, укладений 9 лютого 1918 р., був першим значним зовнішньополітичним актом України і першим миром у світовій війні 1914-1918 років. З боку України це був вимушений крок. Укладення більшовиками перемир'я з німцями й початок переговорів з країнами Четверного союзу змусили уряд УНР приєднатися до Брестського мирного процесу, щоб не залишитися за бортом переговорів, на яких могла вирішитися доля України без її участі. Використовуючи гасло про право націй на самовизначення, представники Центральних держав змусили більшовиків визнати українську делегацію самостійною учасницею переговорів. Проголошення Четвертого Універсалу, за яким УНР стала незалежною державою, усунуло останню перешкоду на шляху укладення мирного договору між Україною й Четверним союзом, що стало, на думку автора, «апогеєм її досягнень», «визначною дипломатичною перемогою Центральної Ради над більшовицькою Росією в боротьбі за самостійність і незалежність від Москви» (с. 466).

Хід і результати переговорів української частини Брестської мирної конференції, які детально проаналізовані в книзі, свідчать, що Центральні держави розглядали Україну як рівноправного партнера, роблячи їй поступки. Яскравим доказом цього є те, що в основу мирного договору було покладено український проект. Договір складався з політичної та економічної частин, й обидві вони фактично були продиктовані українською стороною. Військова конвенція дала змогу врятувати тоді від загибелі Українську державу. Отже, завдяки активній і цілеспрямованій дипломатичній діяльності незалежність України було визнано низкою європейських держав, а також головним опонентом – більшовицькою Росією, котра згідно з договором зобов'язалася негайно припинити війну проти України та очистити її землі від своїх військ.

З падінням Центральної Ради і приходом до влади гетьмана П. Скоропадського та утвердженням Української Держави розпочався новий етап в історії української дипломатії. Її головні орієнтири були традиційними і, власне, не відрізнялися від зовнішньополітичного курсу Центральної Ради: домагатися міжнародного визнання, розв'язати проблему соборності українських земель, встановити і зміцнювати дипломатичні, військово-політичні, економічні та культурні зв'язки з Центральними державами, а також з нейтральними та новими, насамперед сусідніми державами, які постали на землях постімперської Росії. Гетьман Скоропадський, його уряд та зовнішньополітичне відомство відповідно до міжнародно-правової практики підтвердили й прийняли на себе всі укладені угоди і зобов'язання попереднього керівництва України. Вже в перших заявах і деклараціях П. Скоропадський наголошував, що його Українська Держава є миролюбною і щиро прагне розвивати дружні стосунки з іншими країнами для визнання її світовим співтовариством – важливої умови незалежності та вільного суспільно-економічного розвитку (с. 214).

І.Б. Дацків стверджує, що геополітичне становище України на перехресті інтересів могутніх світових сил – блоку Центральних держав на чолі з Німеччиною, більшовицької Росії та зростаючої уваги до неї з боку країн Антанти – вимагали утворення і розбудови потужного зовнішньополітичного відомства та його дипломатичних структур. Аналізуючи діяльність Гетьманату П. Скоропадського у сфері розбудови дипломатичної служби, автор книги зокрема відзначає, що за час його нетривалого існування було досягнуто значних успіхів у налагодженні міжнародних зв'язків України. Безумовно, вимушена одновекторність зовнішньої політики на першому етапі обмежувала використання значного потенціалу можливостей дипломатії. Її еволюція у бік Антанти виявилася запізнілою й не була реалізована внаслідок антигетьманського повстання Директорії УНР у листопаді 1918 р.

Розглядаючи дипломатичну діяльність Директорії УНР, дослідник цілком слушно робить висновок, що вона від початку свого існування успадкувала складне становище у сфері зовнішньополітичної орієнтації – давались взнаки відсутність ділових контактів з країнами Антанти. Щоправда, коли наприкінці листопада 1918 р. у причорноморських портах України десантувалися союзницькі війська для допомоги Добровольчій армії А. Денікіна у боротьбі з більшовицькою Росією, українська дипломатична служба намагалася скористатися можливістю для зближення з Антантою й пішла на переговори з її представниками в Одесі. Проте на перешкоді в досягненні позитивного результату для України була відсутність єдиного державницького підходу щодо змісту угод. Через партійні міжособиці не було єдності щодо напряму зовнішньополітичної орієнтації України. Прибічникам Антанти протистояла досить сильна опозиція в особі групи В. К. Винниченка, котра намагалася досягти порозуміння з більшовицькою Росією, направляючи туди дипломатичні місії. Саме міжпартійна боротьба, як цілком слушно зауважує І. Б. Дацків, стала основною причиною зриву переговорів в Одесі, завалила також встановленню стосунків з державами Антанти, що виявилось фатальним для долі УНР в часи нової агресії з боку Москви.

Цілком усвідомлюючи та об'єктивно оцінюючи реалії того часу, автор виокремлює труднощі державного будівництва та розбіжності у поглядах на цю проблему серед провідних українських діячів. Пробільшовицький, як і раніше проантантівський, дипломатичні орієнтири Директорії Української Народної Республіки себе не виправдали, й її керівництво прийшло до висновку, що покладати надії на порозуміння з могутніми державами Сходу і Заходу марна справа, оскільки вони не визнають права українського народу на державність. Відтак, вже в другій половині 1919 року система орієнтирів зовнішньої політики знову змінилася. УНР змушена була йти на зближення з Польщею, яка стала їй у катастрофічній ситуації грудня 1919 р. єдиним союзником і надала притулок уряду й армії для продовження боротьби з більшовицькою Росією за відновлення незалежності України.

Разом з тим Дацків І.Б. цілком правомірно звертає увагу на те, що дипломатична служба Директорії не змогла вповні використати можливості для тісної й цілеспрямованої співпраці з зовнішньополітичним відомством ЗУНР (с. 473). Між ними так і не було знайдено порозуміння, що особливо виявилось на Паризькій мирній конференції та скінчилось повним розривом стосунків через Варшавські угоди С. Пеллори про військово-політичний союз з Польщею.

У зв'язку з цим у книзі розглянуто також формування основних векторів зовнішньополітичної діяльності уряду Західно-Української Народної Республіки та секретаріату закордонних справ мо-

лодої держави в умовах безперервної війни проти агресії з боку Польщі, яку посилено підтримувала Антанта. Як справедливо зазначає автор, пошуки союзників і, відтак, захисту були обмежені, оскільки всі сусідні держави – Польща, Угорщина, Румунія і Чехословаччина – мали до ЗУНР територіальні претензії (с. 387). Втім, галицька дипломатія уживала всіх можливих заходів.

На думку автора, зовнішня політика уряду ЗУНР визначалася насамперед умовами збройного конфлікту з Польщею. Природним союзником ЗУНР була Наддніпрянська Україна, й перші дипломатичні місії були скеровані до Києва вже у листопаді 1918 р., тобто в перші дні існування республіки. Відтак перші заходи дипломатичної служби ЗУНР скеровувалися на укладення тісного військово-політичного союзу з УНР. Окрім того, було докладено значних зусиль щодо порозуміння з Антантою під час переговорів з її військово-дипломатичними місіями, які прибували до Східної Галичини з Парижа й мали за мету припинення польсько-української війни.

Підсумовуючи діяльність дипломатії ЗУНР, доречно відзначити детермінованість її складною геополітичною ситуацією. За умов польсько-української війни й військово-дипломатичного протистояння із Польщею та Антантою політичний провід республіки та апарат закордонних справ намагалися вирвати молоду незалежну державу з міжнародної ізоляції, вирішити долю країни шляхом переговорів, зокрема на Паризькій мирній конференції. Певним успіхом діяльності галицьких дипломатів стали прямі переговори з керівниками провідних держав світу Ж. Клемансо, В. Вільсоном, Д. Ллойд-Джорджем, змусили конференцію заснувати окремі комісії щодо східногалицької проблеми, надсилати в Галичину спеціальні місії. Але у нерівному дипломатичному протистоянні перемогла позиція Антанти, насамперед Франції, провідної держави коаліції, яка мала тісні зв'язки з Польщею і була її активним прибічником.

Загалом слід погодитися з автором монографії й відзначити, що формування, становлення й діяльність зовнішньополітичних відомств та їх структур державних утворень періоду Української революції – Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР і Західно-Української Народної Республіки – були зумовлені насамперед їх прагненням вийти на міжнародний рівень. Ця діяльність стала важливою складовою процесу державного будівництва. Втім, характерною особливістю розбудови і розвитку української дипломатії всіх державних формувань була складна геополітична ситуація. Самостійницькі українські державні утворення стали об'єктом прагматичного інтересу з боку Росії, Четверного союзу, держав Антанти та сусідніх країн і змушені були скеровувати

зовнішньополітичну діяльність виключно на захист своєї незалежності, яку, незважаючи на всі їхні зусилля, так і не вдалося зберегти.

Звичайно, монографія І. Б. Дацківа, враховуючи широту об'єкту дослідження та багатоплановість визначених ним наукових завдань, не позбавлена певних недоліків та упущень. Зокрема, виходячи із формулювання теми дослідження та визначених автором хронологічних рамок роботи, викликає подив відсутність у ньому навіть згадки про ще одне українське державне утворення – проголошену в грудні 1917 р. у Харкові Радянську Україну, уряд якої – Раднарком УСРР на чолі з Х. Раковським, котрий водночас обіймав посаду наркома закордонних справ республіки, принаймні до початку 1923 р. здійснював активну зовнішньополітичну діяльність: встановив дипломатичні відносини з 15 державами, уклав близько 80 міжнародних договорів й угод, розгорнув мережу власних дипломатичних представництв за кордоном тощо.

Поза увагою дослідника залишився й такий важливий аспект теми, як діяльність делегації УНР у ході проведення Паризької мирної конференції (в книзі йдеться лише про позицію делегації ЗУНР на конференції), її розходження щодо розв'язання так званого українського питання з західноукраїнськими делегатами. Значно більшої уваги, ніж це зроблено автором, заслуговує також питання про позицію щодо прагнення українців до незалежності зарубіжних дипломатів, а також провідних та сусідніх з Україною держав в цілому, для переважної більшості яких українські землі й політичні події, що відбувалися на них у 1917-1923 рр., становили лише тактичний інтерес і розглядалися як знаряддя

власної національної політики. Адже практично всі великі й сусідні держави – Росія, Австро-Угорщина, Німеччина, Польща, Румунія, країни переможної Антанти – проводили у той час щодо України воюючу її державницьким інтересам політику. Не знайшлося, наприклад, окремого місця «українському питанню» у програмних заявах президента США В. Вільсона, зокрема в його відомих «14 пунктах» від 8 січня 1918 р., щодо національного самовизначення пригноблених народів Європи після Першої світової війни, на яких ґрунтувалися рішення Паризької мирної конференції. А сам перебіг конференції переконливо засвідчив, що і там, незважаючи на зусилля молоді української дипломатії, ніхто з союзників навіть не допускав можливості створення незалежної Української держави.

Нарешті, певні зауваження викликають кінцеві висновки до книги, які здебільшого є повторенням висновків у кінці кожного розділу праці (див., наприклад, с. 124-125 і с. 465) і позбавлені актуалізації щодо сьогоденних проблем у зовнішній політиці України.

Разом з тим, незважаючи на ці та деякі інші прикрі упущення рецензованої праці, слід відзначити, що монографія Дацківа І. Б. «Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів. 1917–1923 рр.» є суттєвим і предметним внеском у розвиток сучасної наукової концепції новітньої історії України та її зовнішньої політики. Завдяки багатому конкретно-історичному фактажу та важливим науковим узагальненням вона буде, безумовно, корисною для науковців, студентів, усіх, хто цікавиться історією української дипломатії.

Vidnyanskiy S. V. The topical lessons from the history of the Ukrainian diplomacy. The review on the monography: Datskiv I.B. The diplomacy of Ukrainian state institutions regarding the national interests protection. 1917-1923: Monography. – Ternopol: Aston, 2009.-520p. / The Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine.

The author points out that the mentioned study includes the detailed, science-based classification of the archive materials indicating its completeness and authenticity. The reviewer argues that Datskiv I.B. processed a great amount of the printed media of that time, pages of which contains valuable fact material. The thorough conclusions regarding the efficiency of the Ukrainian diplomacy based on the historical sources newly introduced by the author attracted the review's attention. Key words: foreign policy, independence, diplomacy, Ukraine, history, Directory, research, revolt, diplomatic mission

Виднянский С. В. Актуальные уроки из истории украинской дипломатии. Рецензия на монографию:

Дацкив И. Б. Дипломатия украинских государственных образований по защите национальных интересов. 1917-1923: Монография. –Тернополь: Астон, 2009. – 520 с. / Институт истории Украины НАН Украины.

В рецензии автор отмечает, что данная монография содержит подробную, научно обоснованную классификацию архивных материалов, определена степень их полноты и достоверности. Рецензент доказывает, что Дацкив И. Б. проработал также значительное количество тогдашней прессы, на страницах которой содержится много ценного фактического материала. Привлекают внимание основательные выводы относительно эффективности украинской дипломатии исследуемого периода на основе введения в научный оборот новых исторических источников.

Ключевые слова: внешняя политика, независимость, дипломатия, Украина, история, директория, исследование, восстание, дипломатические миссии.

Стаття надійшла до редколегії 29.09.2009

Прийнята до друку 01.10.2009